

ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ С КОМПОНЕНТ БЯЛ И ЧЕРЕН ЦВЯТ В БЪЛГАРО-СЛОВАШКИ КОНТЕКСТ

Евгения Митева

Софийски университет „Свети Климент Охридски“, София

В настоящей статье сравниваются фразеологизмы с белыми и черными компонентами в двух славянских языках – болгарском и словацком. Цель исследования – установить сходства и различия в данной конкретной языковой области. Для этого зафиксируем наличие/отсутствие эквивалента или аналога в пределах выделенного фразеологического материала и учтем так называемые эквивалентные отношения, о которых говорит М. Кошкова. И последнее, но не менее важное: попытаемся установить мотивацию выделенных фразеологизмов.

The present article compares and contrasts the phraseological units with the components white and black colours in two Slavic languages - Bulgarian and Slovak. The purpose of the study is to establish the similarities and differences in this specific language area. For this purpose, we register the presence/absence of an equivalent or analog within the excerpted phraseological material and take into account the so-called equivalent relations, which M. Koshkova discusses. Last but not least, we try to establish the motivation of the excerpted phraseological units.

Ключови думи: фразеологизъм, бял цвят, черен цвят, български език, словашки език
Key words: phraseological units, white colour, black colour, Bulgarian, Slovak

Фразеологичният фонд на даден език винаги е бил обект на огромен интерес. Фразеологизмите във всеки език са онази специфична езикова област, която допълнително характеризира, представя самобитното развитие на даден език и отразява мисленето, възприятията и асоциациите на даден народ. Обект на настоящото изследване са фразеологичните единици в два родствени езика, в частност онези фраземи, които съдържат компонент бял и черен цвят, като нашата отправна точка ще бъде българският език. Целта ни е да се установят общите моменти, т.е. приликите в тази езикова област на двата славянски езика, но и несъответствията, като за тази цел ще регистрираме наличието/липсата на еквивалент или аналог, за които ще стане дума по-напред в изследването. Посоката на заемане на фразеологизмите няма да бъде анализирана. В настоящото изследване обаче ще се опитаме да установим произхода на ексцерпираните фразеологични съчетания. Както изтъква А. Г. Ломов,

в основата на много фразеологични единици от руския език (а същото важи и за българския език), според нас и за словашкия език, лежи конкретната реалност. Наред с тях обаче във фразеологичния фонд на езика са налице и фразеологични единици, сформирани въз основа на друг тип реалност – върху продукцията на умствената дейност на човека. За удобство К. Ничева ги групира по следния начин: фразеологични единици, чието възникване е свързано с природната среда; с действия, прояви, реакции на човека; с бита; с професии и друг вид занимания на човека (игри и под.); с народни обичаи, вярвания, поверия; с определени конкретни случки, събития както от локален характер, свързани с отделни лица, така и свързани с исторически личности или с исторически събития (Nicheva/Ничева 1987: 43).

Интересът ни към подобно изследване е мотивиран от факта, че цветовете винаги са били част от живота и света на човека. Те присъстват в рекламите, телевизионните предавания, в ежедневието ни – облекло, аксесоари, в творческите ни изяви. Съчетанието на цветовете е повече от необходимо, защото, както психолозите твърдят, цветовете влияят на настроението и психиката ни. Разнообразието от цветове в света, който познаваме, е необятно и техните хармонични съчетания са неизчерпаеми. От древността и до днес почти не се среща област от човешката дейност, която да не е пряко или косвено свързана с цветовете (Dimcheva/Димчева 2021: 186). Избрахме да се насочим конкретно към черния и белия цвят във фразеологията, защото те са основни в цветовата палитра и са в непрекъснатата опозиция. Според нас е напълно възможно фразеологичните съчетания с компонент тези цветове да са богато застъпени и в двата разглеждани езика. Изборът на тези цветове е мотивиран и от факта, че изследването на цялата цветова гама в българската и словашката фразеология представлява материал за по-обемен труд.

Смятаме за необходимо още в самото начало да уточним, че термините за означаване на обекта на фразеологичната наука са различни. В българското езикознание еквивалентно се употребяват термините *фразеологична единица* и *фразеологизъм*, докато в словашкото освен тези два термина като равностоен на тях се използва и *фразема*. В българското езикознание обаче е застъпено тясното разбиране на фразеологията. Съгласно него към българската фразеология не се отнасят *фраземите*, защото единият от компонентите им не се преосмисля и цялото им значение не е единно (Konstantinova/Константинова 2008: 113, 115). Все пак терминът *фразема* се използва в по-ново време като

синоним на *фразеологична единица* и е въведен по аналогия на *фонема*, *морфема*, *лексема*. От друга страна, терминът *фразеологично съчетание* се употребява като синоним на *фразеологизъм*, но е с по-малка фреквентност. Синонимно се замества в редица случаи и от *фразема* (Kaldieva-Zaharieva/Калдиева-Захариева 2013: 26). Въз основа на по-горе изложеното, в настоящото изследване ще си служим с термините *фразеологизъм*, *фразема*, *фразеологична единица*, *фразеологично съчетание*, които схващаме като синонимни.

Друго наложително според нас уточнение е, че в процеса на съпоставяне на фразеологичните единици с компонент бял и черен цвят в двата езика ще си служим с термините *еквивалент* и *аналог* (Е. Недкова си служи с тях в статията *Фразеологизми с компоненти названия на цветове в български и руски език*) (Nedkova/Недкова 2008: 129). Под **еквивалент** разбираме пълно съответствие на значение и форма на дадени фразеологични единици, а под **аналог** – наличие на някаква съществена разлика във формата или значението. В хода на изследването ще си служим и с термини с по-тясно значение като *абсолютен еквивалент* (съвпадение на всички показатели), *непълнен еквивалент* (няма съвпадение във всички значения на сравняваните единици), *относителен еквивалент* (незначителни разлики във формата, синтактичния строеж, категориалния признак, лексикалната или синтактична съчетаемост), които С. Влахов и С. Флорин разграничават при превода на устойчиви съчетания с различна степен на близост между съотносителните единици в двата езика. Те също говорят за *аналог*, т.е. *относителен еквивалент*, при който според тях е налице пълна или частична замяна на образа (вж. Vlahov, Florin/Влахов, Флорин 1990: 175, 178). Въпреки че с тези термини С. Влахов и С. Флорин си служат в областта на превода на фразеологията, смятаме, че те са напълно подходящи и приложими и в контекста на настоящото изследване. В процеса на съпоставяне на фразеологизми с компонент бял и черен цвят в двата езика ще вземем под внимание и еквивалентните отношения, за които говори М. Кошкова, и нейната класификация на еквивалентните фраземи. От една страна, това е традиционно схващания въпрос за еквивалентността в посока от съдържанието към плана на изразяване, т.е. определяне на степента на идентичност на фразеологичното изразяване на едни и същи понятия в двата езика, а, от друга страна, е по-широко схващаната еквивалентност, която прекрочва границите на тематичните групи, и е насочена от плана на изразяване към съдържанието, т.е. определяне на степента на идентичност на значенията на формално идентични фраземи. Въз

основа на това М. Кошкова разграничава следните типове български и словашки еквивалентни фраземи: 1. междуезикови синоними, 2. междуезикови омоними, 3. междуезикови пароними. Тя дели междуезиковите синоними на *симетрични* и *асиметрични фразеологични еквиваленти* (работни термини, които ще приемем за словашките *symetrické* а *asymetrické frazeologické ekvivalenty*). Симетричните еквиваленти се делят на *абсолютни* и *частични симетрични еквиваленти*. Абсолютната симетрична еквивалентност е проява на пълно семантично, формално и функционално съответствие на български и словашки фразеологични единици, напр.: *излезе ми (изпари ми се, изскочи ми, изхвъркна ми, изфуряса ми) от главата нещо* – *vyšlo, vyparilo sa, vypadlo, vyletelo, vyšumelo, vyfučalo niekomu niečo z hlavy* ‘забравя нещо’. Частичната симетрична еквивалентност се проявява чрез разликата в компонент на даден фразеологизъм с иначе идентична структура, който обикновено функционира като междуезиков синоним (*вдигам на крака някого* – *postaviť na nohu niekoho* ‘помагам на някого да се възстанови от нещо’) или сродна в тематично отношение лексема (*влизам в сърцето на някого* – *prirásť k srdcu niekomu* ‘обичан съм’). Асиметричните еквиваленти в българския и словашкия език се характеризират с идентично значение и различна вътрешна форма, т.е. различна мотивация (напр. *можеш да се оплачеш на арменския поп* – *môžeš sa sťažovať na lampárni* в значение ‘напрасно се оплаквам’). Еднакво мотивирани формално идентични фраземи с различни значения в словашкия и българския език се смятат за междуезикови омоними, напр. *броя звездите* ‘държа се надут, надменно’ и *hviezdy čítať* ‘мързелувам, нищо не правя’. За междуезиковите пароними са характерни малки, несъществени формални различия във фраземи с различни значения. Проява на формална разлика във формата на фразеологични единици може да бъде замената на формите за единствено и множествено число, напр. *меря пътищата* ‘нищо не правя, скитам се’ и *merat’ cestu* ‘1. вървя дълго, отивам далеч, 2. крача несигурно’ (Koshkova/Кошкова 1998: 51–53).

За по-добра прегледност в изследването най-напред ще бъдат анализирани фраземите с компонент бял цвят в българо-словашки контекст, а след това фразеологизмите с компонент черен цвят.

Бял цвят

Белият цвят е сред основните цветове. Противопоставянето му с другия основен цвят – черния, за изразяване на две противоположности, не е случайно. Например знакът ин ян, който се изобразява именно

чрез белия и черния цвят, символизира двете половини на живота, Доброто и Злото и т.н., които се противопоставят, но и допълват. Белият цвят символизира благо, живот, източник на сили и здраве, чистота. Черният като противоположност, антитеза на бялото символизира зло, лошите неща, страданието, смъртта и т.н. (Popova/Попова 2022: 23, 26). Фразеологични еквиваленти с компонент бял цвят в българския и словашкия език, където се наблюдава противопоставянето на двата цвята, са, например *ни черен, ни бял* – *ani biely, ani čierny* (за хора); *ani biele, ani čierne* (за предмети, явления) със значение ‘никакъв, неопределен, противоречив човек, предмет, явление’. Опозицията бяло/черно откриваме и във фразеологичното словосъчетание *имам нещо черно на бяло* в значение ‘имам писмено доказателство за нещо; документ’, който има своя абсолютен еквивалент в словашкия – *mať niečo čierne na bielom*. Вероятно този фразеологизъм се е оформил на базата на контраста между цвета на хартията, която обикновено е по-светла, бяла, и мастилото, което е по-тъмно, черно. Приведените примери свидетелстват за междуезикова симетрия, по-точно те са абсолютни симетрични еквиваленти, защото има съвпадение по всички показатели, формата и значението на фразеологичните единици са идентични. Посочените фразеологизми смятаме, че са възникнали в резултат на умствената дейност на човека и неговите асоциации. Освен това черно-белият контраст е широко разпространен, откриваме го в Библията, митологията и т.н.

Абсолютни симетрични еквиваленти са и фраземите *посред бял ден* – *za bieleho dňa*, с които си служим за назоваването на нещо явно, открито, през деня, когато е светло и всичко е видимо. Те се използват доста често и в двата езика особено в комбинация с други фразеологични единици *със свещ търся посред бял ден / със свещ да го търсиш посред бял ден, не можеш да го намериш* – *ani keby si so sviečkou (lampášom) < na pravé poludnie / za bieleho dňa > hľadal* в значение ‘много рядък, неповторим, изключителен, ценен’. Белият цвят е „най-светлият” цвят, би могло да се твърди, че той сигнализира отсъствието на какъвто и да било цвят. Символ е на доброто, светлината, девствеността, чистотата. В тези фразеологични съчетания играе роля именно символиката му на светлото, осветеността, когато всичко е по-видимо, по-явно и ясно. Със символиката си за светлината и контрастът с тъмнината белият цвят присъства и във фразеологичното съчетание *виждам / видя звезди посред бял ден / по пладне*, което има две значения ‘1. подложен съм на изпитание, напрежение, изпитвам големи трудности, неприятности; патя,

тегля; 2. само в св. вид, обикновено в бѣд. вр. във 2 л. и 3 л. в значение ‘зле ще си изпатиш, ще си получиш заслуженото’ (употребява се като закана). В тази фразема употребата на един от компонентите *посред бял ден / по пладне* е със задължителен характер. Друг не толкова познат фразеологизъм, който е и с диалектен характер, е *чета звездите* със значение ‘занесен, замислен съм’. Словашкият аналог е *hviezdy čítat na poludnie / za bieleho dňa* (буквален превод *броя / чета звездите по обяд, по пладне / посред бял ден*), който се употребява за изразяване на значението ‘ленив човек’, като компонентите *na poludnie* и *za bieleho dňa* не са задължителни, т.е. могат и да се изпуснат в изказването. Според степента на еквивалентност тези фразеологизми ще определим като междуезикови омоними и аналози, защото се наблюдават идентични структури, но в семантичен план коренно различни значения. Освен това в българската фразема (*виждам / видя звезди посред бял ден / по пладне*) има вариантност, т.е. фраземата може да бъде представена от глагол както от несвършен, така и от свършен вид, докато в словашкия език е налице само глагол от несвършен вид (*čítat*). Приведените примери водят началото си още от Библията, възникването им свързваме с асоциациите на човека, а също и с природния цикъл на деня и нощта. Фраземата *със свещ търся посред бял ден* (слш. *ani keby si so sviečkou (lampášom) hľadal*) свързваме и с гръцкия философ Диоген, който тръгнал посред бял ден със запалена свещ (факла) да търси хора (<https://bg.wikiquote.org/wiki/Диоген>). И двете фраземи *със свещ търся посред бял ден, виждам / видя звезди посред бял ден* и техните словашки аналози са съставени от компоненти, които се самоизключват. При тези фразеологични съчетания присъства и природната среда, като връзката между компонентите на фраземите не е причинно-следствена (причина – следствие, за което говори К. Ничева), а е изградена въз основа на оксиморон, т.е. взаимноизключващи се понятия се свързват логически в едно цяло.

В българския език често за описване на тежък, безрадостен живот си служим с фразеологизма *не виждам бял ден* и противоположния на него *виждам бял ден* в значение ‘вода добър, честит живот’. В словашкия език няма съответствия с компонент бял цвят за изразяване на тези значения. Съответствия не откриваме и при фразеологични съчетания като *бели пари за черни дни* (‘спестявам за в случай на нужда’) и бяла Рада (‘ракия’). В този случай говорим за липса на еквивалент и аналог. Друг нагледен пример за липса на еквивалент, респ. аналог е фраземата *излизам на бял свят* в значение ‘съобщавам, правя нещо известно’ и

синонимната на нея *излизам наяве* без компонента цвят, които откриват своя еквивалент в словашкото *vychádzať najavo* ('излизам наяве'), където компонентът цвят отсъства. Тези фраземи също свързваме с асоциациите на човека, представата му за вечния контраст между черно и бяло и природната среда. Освен това новият ден е символ на начало, докато нощта символизира край. Това е природният цикъл на смяната на деня с нощта. Фраземите се свързват и с народните вярвания, че денят е светъл и човек е защитен през деня от зли сили, докато нощта е времето, когато той е в опасност, защото в тъмнината излизат различни демони и зли сили. Фраземата *бяла Рада* ('ракия'), от друга страна, смятаме, че води началото си от народния бит на българина, защото това е традиционна напитка. Изборът на съществителното собствено *Рада* във фразеологизма вероятно е мотивиран от славянския му произход. Освен това името *Рада* съдържа същия корен, който откриваме в думи като *радост, радостен*. Навярно асоциацията на българина е, че консумацията на традиционната напитка носи радост.

Интересен пример е фраземата *бяло петно на картата* за означаване на неизследвано още място в някоя географска област, за което няма никакви данни, а само *бяло петно* се употребява в значение на нещо забравено, което липсва в съзнанието на човек. В словашкия език е налице абсолютен еквивалент за означаването на все още неизследвана област – *biely flak na mape*. Фразеологизмите съвпадат по всички показатели, затова ще ги определим като междуезикови синоними. Фраземата *бели петна в паметта* със значение 'вид амнезия, когато не се помнят някои моменти или случки от миналото', намира частичен еквивалент, т.е. аналог в словашкия език *biele miesta v pamäti* (бели места в паметта). По своята семантика тези фраземи напълно съвпадат, но в лексико-граматично отношение се наблюдава разлика, в словашкия език се употребява съществителното нарицателно *miesto* (място) вместо *flak* (петно). Тези фразеологични единици смятаме, че са мотивирани в резултат на асоциациите на българи и словаци. Тук белият цвят присъства със своята неутралност, защото той (а също и черният) представят липсата на какъвто и да било цвят.

С развитието на технологиите се развиват и езиковите системи и днес вече фразата *бели<те> престилки* се е превърнала в нарицателно за лекарите, лекарската професия и е придобила международен характер. Откриваме я както в българския, така и в словашкия – *бели<те> престилки* – *biele plášte*. Тук белият цвят присъства със символиката си за чистота, неопетненост, истина, живот и се явява като антипод на чер-

ния цвят, който в християнския свят е символ на траур, поквара, смърт, т.е. фраземите са носители на положителна конотация. Друг пример са фразеологичните единици *белите якички* – *biele goliere* (чиновническото съсловие) със значение ‘тези, които не полагат физически труд’, които според нас са носители на негативна конотация, дори се долавя ирония. В приведените примери се наблюдава пълно съответствие във формата и значението на фразеологичните единици в двата езика, затова ще ги определим като абсолютни симетрични еквиваленти и ще ги причислим към международната лексика. Според нас посочените примери са свързани с професиите и заниманията на човека. Важно е да се отбележи, че във фраземите белият цвят има функцията да откроява нещо така, че то да изпъква сред останалите било то в положителен аспект, както е при фраземите *бели<me> престилки* – *biele plášte*, или в негативен – *белите якички* – *biele goliere*.

Лексемата за бял цвят може да присъства в дадена фразема и имплицитно, както е случаят при *мляко и кръв* – *krv a mlieko* със значение ‘добре изглеждащ, здрав’, където се наблюдава пълно съответствие в двата разглеждани езика и може да се говори за абсолютни еквиваленти, въпреки че словоредът не съвпада. За фраземата *сърце и бял дроб* със значение ‘добър човек’ не открихме нито еквивалент, нито аналог с компонент цвят в словашкия език. За означаване на значението ‘добър човек’ в словашкия език се употребяват фраземите *dobrá duša, hotový anjel, hotový poklad* и т.н. (добра душа, истински ангел, същинско съкровище), които съществуват и във фразеологичния фонд на българския език. Споменатите изрази не съдържат компонента бял цвят, но го извикват асоциативно в съзнанието. Произходът на тези фраземи свързваме с асоциациите и възприятията на човека.

Много интересни са фразеологизмите, в чиято структура присъстват едновременно компоненти название на цвят и на животно. Абсолютни еквиваленти в българския и словашкия са, например *бяла врана* – *biela vrana* със значение ‘нещо по-особено, по-различно от другите, нещо причудливо’. В приказките обикновено принцът, рицарят *идва / е на бял кон* (‘идвам в целия си блясък, тържествено’), в словашкия съществува само *princ na bielom koni /čakám princa na bielom koni* в значение ‘чакам някой много специален’ (принцът на бял кон, чакам принца на бял кон), т.е. налице са само пасивни конструкции. Активна конструкция откриваме единствено във фразеологизма *ide Martin na bielom koni* (буквален превод *идва Мартин на бял кон*). Фраземата е праностика, с нея се дава прогноза, че идва зимата, снегът, студът, затова и според нас води нача-

лото си от народните обичаи и вярвания на словаците. От друга страна, за означаване на лошо, студено време българите си служат с фраземата *разхождат се бели мечки*, където белият цвят се свързва със снега, снежинките, полярните мечки, които живеят в северната полярна област на Земята и където зимите са дълги и изключително сурови. В словашкия език се натъкваме на аналозите *nehodno <ani> nohu vytiahnul' <z domu (von)>*, *nehodno <ani> nos vystrčit' <z domu (von)>*, *akoby sa všetci čerti ženili* и т.н. (не си струва дори да стъпиш навън; не си струва дори носа си да покажеш навън; сякаш всички дяволи се женят), където обаче компонентът цвят и зоокомпонентът отсъстват. Фразеологичните съчетания *вятър ме вее на бял кон / кобила*; *бял вятър ме вее* със значение 'занимавам се с празни работи, несериозен съм, лекомислен съм' също нямат абсолютни еквиваленти в словашкия език. Аналози или още асиметрични еквиваленти са: *vetrom podšitý, byť do vetra* (буквален превод *подшит с вятъра*; *във вятъра съм*), където обаче отново не присъстват нито компонент цвят, нито зоокомпонент. Произходът на тези фраземи се свързва с асоциациите, реакциите на човека и функцията на белия цвят да откроява нещо в положителен или негативен аспект.

Много характерни както за българския, така и за словашкия език, са устойчивите сравнения, напр. *бял / блед като платно / стена / вар / сирене / тебешур – biely / bledý ako plátno / stena / vápno / syr / krieda*, също *biely ako papier* ('бял като хартия'), където фраземите са носители на негативна конотация, означават 'много блед, с болнав вид'. От друга страна, с положителен оценъчен нюанс е сравнението *бял като сняг – biely ako sneh*, което се употребява обикновено за предмети, неща, които са чисто бели на цвят. Устойчиви сравнения като *коса като сняг / гъска*, които означават 'побелял, посивял човек', и *бяла като мляко* (когато се говори за жена, девойка) имат своите аналози в словашкия език. Те се различават отчасти по своята форма и употреба – *vlasý biele ako sneh, biely ako mlieko / jabloň* (бели като сняг коси, бял като мляко / ябълково дръвче), когато се говори за посивял, побелял човек; *biela ako hus / alabaster / ľalia* (бяла като гъска, алабастр, лилия) се употребяват, когато се говори за жена, девойка. Абсолютни еквиваленти са *зъби като бисери / опиз* в значение 'бели и хубави зъби' – слш. *zuby ako perly / perličky* (в словашкия език не открихме фразема, която да препраща към белия цвят на ориза). Тези устойчиви сравнения са носители на положителна конотация и семантика за външния вид, изключение правят фразеологизмите със значение 'много блед, с болнав вид'. Тук белият цвят присъства със своята символика за чистота, красота, дори мьд-

рост. Фразеологизмите са мотивирани в резултат на реакциите и асоциациите на човека при това в положителен аспект при фраземи като *коса като сняг / гъска* (в слш. *vlasu biele ako sneh*), където побеляването на косата е естествен биологичен процес, свързан с хода на живота, и в негативен аспект, срв. *бял като платно* (в слш. *biely ako plátno*).

Много характерни за българската фразеология са и ироничните препратки към белия цвят, например *бял като въглен / като на тенджерата дъното / кюмюрджия / циганин, циганка / дявол* в значение ‘много черен’. В словашкия език не открихме фраземи с компонент бял цвят за изразяване на ирония. Непременно трябва да отбележим и това, че те съдържат споменатия вече неколккратно контраст на черно и бяло, макар и черният цвят да присъства имплицитно. Ироничните фразеологизми изследва Д. Константинова, като тя разграничава два вида. Първият вид са фразеологизмите, построени върху ирония (като троп), които се характеризират с контраст между форма и съдържание. Тук е характерно използването на стилистични похвати като антитеза и оксиморон, напр. *прав като кука* (крив), *anjel s rožkami* (дявол, зъл човек) и т.н. (Konstantinova/Константинова 2011: 47). Вторият тип са фразеологизмите, изразяващи иронично отношение – не е задължително да са построени върху ирония. Те обикновено представляват шеговито твърдение, при което, в резултат на взаимодействието между езиковата форма, комуникативната ситуация и контекста, възниква ново значение и смисъл, които пораждат ироничен ефект и изразяват иронично отношение, напр.: в бълг. *държа дума колкото (като) решето вода; и таз добра*, в слш. *mat' rád ako koza nôž; dbat' o to ako pes o piatu poihu* и т.н. (Konstantinova/Константинова 2011: 48). Въз основа на класификацията на Д. Константинова ще причислим приведените примери към групата на фразеологизмите, построени върху ирония, защото е налице контраст между форма и съдържание. Що се отнася до произхода на изброените фраземи, според нас те са възникнали в резултат на реакциите и асоциациите на българите.

Черен цвят

Както беше споменато по-горе в изследването, черният цвят е в непрекъснатата опозиция с белия. Двата цвята са неутрални, известни са под наименованието – „ахроматични“. Названието им като цветове е условно и имат противоположни качества. Бялото е израз на нематериалност, съвършенство и пълнота, а черното се приема предимно в нега-

тивния си аспект (Dimcheva/Димчева 2021: 197). Черният цвят е символ на смъртта, злото, тъмнината, поквареността, затова не е случайно, че именно той е избран за компонент във фразеологични съчетания като *черна душа, по-черен от дявола – čierna duša, horší od čerta* (буквален превод *по-лош от дявола – тук компонентът цвят отсъства*) в значение ‘лош, зъл човек’. Фраземите са мотивирани от реакциите и асоциациите на българи и словаци, а също и от отрицателната символика на цвета.

Много често в българския език си служим с фразеологизми като *черен ми е светът / денят; на черна вълна съм* в значение ‘в много лошо настроение съм, криво ми е, гледам на всичко съвсем песимистично’, в словашки *mám čierny deň* (имам черен ден). Прави впечатление, че фраземите в българския език за изразяване на това значение са по-многобройни за разлика от словашкия, където е една единствена фразема. Тези фразеологизми ще определим като аналози, защото се наблюдава разлика във вътрешната форма. Друга фразеологична единица, която съдържа компонент черно, е *черно ми е пред очите*. Употребяваме я в няколко значения: ‘1. мъча се, нещастен съм’, 2. ядосвам се, 3. чувствам някаква болка’. В словашкия език обаче няма еквиваленти, в които да присъства компонентът цвят. Донякъде аналог в значение ‘ядосвам се’ е фразеологизмът *robí sa niekomu tma pred očami*, където компонентът цвят имплицитно присъства в съществителното *tma* (тъма, тъмнина, мрак). Черният цвят присъства имплицитно и във фразеологичните съчетания за сравнение *очи като трънки / маслини – oči ako trnky* в значение ‘черни очи’; *коса като смола (катран) / гарван – vlasy čierne ako smola / uhol’ (žučol) / havran* (*коса черна като смола, въглен, гарван*) в значение ‘черни коси’, където е налице положителен оценъчен нюанс. Както при белия цвят, така и тук са характерни устойчивите сравнения *черен като циганин / арапин / негър / дявол / абанос / катран / въглен / гарван – čierny ako Cigán / noc / čert / smola / kolomaž / sadza / uhol’ / havran* (*черен като циганин / нощ / дявол / смола / катран / сажди / въглен / гарван*). Тези словосъчетания са носители на отрицателна конотация, т.е. асоциативното им възприемане е отрицателно. Значението им е ‘много черен’ като може да се използва за описание външния вид на човек – цвят на косите, мустаците, кожата на лицето, очите, а също и за предмети. От посочените примери става ясно, че синонимните фраземи за изразяване на сравнение с компонент черно са изключително много в двата сравнявани езика, като се наблюдават редица съответствия. Отрицателно значение ‘много мръсен’ имат фраземи като *коминочистач – čierny ako kominár / zem* (буквален превод *черен като*

коминочистач / земята). В българския фразеологизъм черният цвят присъства имплицитно като една от семите на *коминочистач*. Всички тези фразеологични единици отново свидетелстват за припокриването във възприятията и причинно-следствените връзки в съзнанието на българите и словаците.

Абсолютни симетрични еквиваленти са фраземите *черна точка* – *čierny bod* в значение ‘лоша оценка за някаква проява’. Тук отново черният цвят присъства с негативното си възприемане, със символиката си на нещо лошо, зло, погрешно. Интересно е да се отбележи, че и в двата езика не съществува опозицията *бяла точка* за означаване на добра, положителна оценка. В българския език обаче, за разлика от словашкия, съществува *червена точка* в значение ‘оценка за добра проява’. Фраземите *червена точка* и *черна точка* образуват антонимна двойка, противоположават се два цвята, в които противоположност на черния цвят не се явява белият. В процеса на ексцерпиране на материал се натъкнахме на друга подобна антонимна двойка и в двата езика: *гледам през / с черни очила* – *vidieť svet cez čierne okuliare* (‘песимистичен съм, гледам на нещо песимистично’) и *гледам през розови очила* – *pozerať sa na niečo cez ružové okuliare* (‘оптимистичен съм, гледам на нещо оптимистично’), където противоположност на черния цвят се явява розовият. Произходът на фраземите е в резултат на асоциациите и реакциите на човека. В тях откриваме друг контраст, а именно черно – розово, което е свързано със символиката на розовия цвят, той бива определян като цвят на романтиката, любовта. При контраста черно – червено, червеният цвят е мотивиран от качеството на цвета да привлича и изостря вниманието, затова се използва също и при предупредителните пътни знаци за опасност, светофарите и т.н.

Както при белия, така и тук при черния цвят открихме фразеологични единици, в чиято структура присъстват едновременно компонентите название на цвят и на животно. Такива са например *черна овца* – *čierna ovca*. И в двата езика значението е ‘човек с лоши, недобри прояви, който рязко се отделя по тях от близките си, от общността’. Абсолютни симетрични еквиваленти са и *черна котка* – *čierna mačka*, като и в двата езика те са носители на отрицателна конотация и семантика. Освен това черната котка е символ на лош късмет според поверията. Пълно съответствие на форма и съдържание откриваме и при фраземи като *черна магия* – *čierna mágia* в значение ‘лоша, зла, магия на тъмните и зли сили’, която се противопоставя на *бялата магия* – *biela mágia* в значение ‘добра магия, която иска да предпази, съхрани, символ е на

доброто', а в българския фолклор се свързва с любовта. Според нас ексцерпиранията примери са свързани с бита, вярванията, поверията и реакциите на човека. При фраземите *черна овца* – *čierna ovca*, *черна котка* – *čierna mačka* черното има за цел да открои нещо, някой така, че да изпъкне сред останалите, при това в негативно отношение.

И в българския, и в словашкия език се говори за *черен пазар* – *čierny trh*, които фраземи означават скрития пазар, този, който е незаконен. Под влияние на английския език пък българите и словаците вече говорят за *черен петък* – *čierny piatok* (англ. black Friday) – ден, в който има големи разпродажби на различни артикули. Първоначалното значение на *черен петък* е традиционно и е пренесено върху търговската реклама като енантиосемия. Много популярна е и фраземата *на черно* – *načierno*, която може да се съчетае с глаголи като *купувам* / *продавам на черно* – *kipovať* / *predávať načierno*, където наблюдаваме абсолютни симетрични еквиваленти в двата езика. Изключение прави фразеологичното съчетание *cestovať načierno* (буквален превод *пътувам на черно*), който няма еквивалент. Аналог или още асиметричен еквивалент в българския език е *пътувам gratuit*, където не присъства компонентът цвят. Тези фразеологизми можем да съотнесем към международната лексика, затова и произходът им ще определим като свързан със събития от интернационален характер.

За българските фраземи *черни*<*те*> *забрадки* ('майки на загиналите'), *родил съм се на / в черен петък* ('нямам късмет') (препратка към търговския термин) не открихме еквивалент или аналог. В словашкия език съществителното *петък* се появява във фразеологични съчетания като *sviatok-piatok* (буквален превод *празник* – *петък*) със значение 'постоянно, винаги, непрекъснато'; *nemat' ani piatku, ani sviatku / ani sviatku, ani piatku* (нямам ни петък, ни празник) в значение 'нямам време за почивка от задължения и работа' и т.н. Според своята семантика *sviatok-piatok* отговаря на българското *в делник и празник*, но в тези примери отсъства компонентът черен цвят. Обратният случай, т.е. липса на еквивалент и аналог в българския език, се наблюдава при словашката фразема *trafiť do čierneho*, която е с две значения: '1. отгатна нещо, 2. да успееш в осъществяването на някакво намерение'.

Не на последно място трябва да споменем и фразеологичната единица, която се е превърнала в нарицателно за бубонната чума – *Черната смърт* – *čierna smrť*. Това словосъчетание е с интернационален характер, защото болестта е причинила няколко опустошителни пандемии в световен мащаб, откъдето е получила и названието си. Ин-

тересно е да се отбележи, че в българския език прилагателното име *черен* в словосъчетанието се изписва с главна буква и е членувано, докато в словашкия се изписва с малка буква.

В резултат на съпоставителния анализ на ексцерпирания материал от фразеологични единици с компонент бял и черен цвят, става ясно, че общите моменти, т.е. съответствията в двата разглеждани славянски езика, са доста по-малко от очакваното. Двата сравнявани езика принадлежат към славянското езиково семейство, но, както беше установено в изследването, това не е признак за абсолютно припокриване във възгледите и светоусещането на българина и словака, а оттам и във формирането на образа, залегнал във фразеологизмите. Въз основа на анализа на по-представителни примери с компонент бяло и черно, констатирахме, че белият цвят във фразеологичния фонд на българския и словашкия език присъства предимно със символиката си на чистотата, невинността, непорочността, т.е. фразеологичните съчетания са носители преди всичко на положителна конотация и семантика. Черният цвят, от друга страна, е в непрекъсната опозиция с белия цвят, и в тази връзка се проявява със символното си значение за края, смъртта, болестите, жестокостта. В хода на изследването беше установено, че и двата цвята имат функцията да открояват нещо така, че то да изпъква сред останалите, при това както в положително, така и в негативно отношение. Бяха посочени и някои антонимни двойки, в които се наблюдава опозиция на черното с друг цвят, различен от белия, по-точно розов и червен.

И в двата езика бяха открити фразеологични съчетания за изразяване на сравнение или още устойчиви сравнения, при това както с положителен, така и с отрицателен оценъчен нюанс. Общ момент открихме и при фразеологични единици, в чиято структура присъстват едновременно название на цвят и зоокомпонент в рамките и на двата анализирани цвята – бял и черен. Като по-съществена разлика бихме могли да посочим характерните за българската фразеология иронични препратки с компонент цвят, напр. *бял като въглен / кюмюрджия* в значение ‘много черен’, за които не открихме съответствие в словашкия език. Друг извод, който можем да направим е, че произходът на изследваните фразеологизми е свързан предимно с реакциите, асоциациите и възприятията на българите и словаците, т.е. с продукцията на умствената дейност на човека. От друга страна, броят на фраземите, свързани с бита, народните обичаи и вярвания, с професиите и заниманията на човека, а също и фраземите с международен характер, са изключително малко на брой.

BIBLIOGRAPHY/БИБЛИОГРАФИЯ

- Vlahov, S., S. Florin 1990. *Neprevodimoto v prevoda*. Sofiya: Nauka i izkustvo. [Влахов, С., С. Флорин 1990: *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство.]
- Dimcheva, M. 2021. Simvolikata na tsvetovete - nyakoi aspekti na izsledvane. – V: *Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet po nauki za obrazovaniето i izkustvata, Kniga izkustva*, том 114. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 185–209. [Димчева, М. 2021. Символиката на цветовете - някои аспекти на изследване. – В: *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по науки за образованието и изкуствата, Книга изкуства*, том 114. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 185–209.]
- Kaldieva-Zaharieva, S. 2013. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Tom 2. Balgarska frazeologiya*. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“. [Калдиева-Захаријева, С. 2013. *Българска лексикология и фразеология. Том 2. Българска фразеология*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.]
- Konstantinova, D. 2008. Teoretichni kontseptsii v balgarskoto i slovashkoto ezikoznanie za haraktera na frazeologichnata edinitsa, V: *Slavistichni izsledvaniya. 8. Sbornik v chest na: 90-godishninata ot rozhdenieto na akad. Emil Georgiev, 80-godishninata ot rozhdenieto na prof. Svetomir Ivanchev, 70-godishninata ot rozhdenieto na prof. Boyan Nichev*, Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 112–115. [Константинова, Д. 2008. Теоретични концепции в българското и словашкото езиковедие за характера на фразеологичната единица, В: *Славистични изследвания. 8. Сборник в чест на: 90-годишнината от рождението на акад. Емил Георгиев, 80-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев, 70-годишнината от рождението на проф. Боян Ничев*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 112–115.]
- Konstantinova, D. 2011. *Ironiyata kato nachin za vazpriemane na sveta (varhu material ot balgarskata i slovashkata frazeologiya)*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. [Константинова, Д. 2011. *Иронията като начин за възприемане на света (върху материал от българската и словашката фразеология)*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.]
- Koshkova, M. 1998. *Z bulharsko-slovenskej frazeológíe*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV. [Кошкова, М. 1998. *Z bulharsko-slovenskej frazeológíe*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV.]
- Nedkova, E. 2008. Frazeologizmi s komponenti nazvaniya na tsvetove v balgarski i ruski ezik, V: *Mezhkulyturnaya kommunikatsiya. Vestnik VolGU. Seriya 2. № 1 (7)* 2008. [Недкова, Е. 2008. Фразеологизми с компоненти названия на цветовете в български и руски език, В: *Межкултурна комуникация. Вестник ВолГУ. Серия 2. № 1 (7)*.]
- Nicheva, K. 1987. *Balgarska frazeologiya*. Sofiya: Nauka i izkustvo. [Ничева, К. 1987. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство.]
- Popova, V. 2022. *Tsvetat v kulturata*. Veliko Tarnovo: Faber. [Попова, В. 2022. *Цветът в културата*. Велико Търново: Фабер.]

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. 1974. *Фразеологичен речник на българския език*. Том 1. А-Н. София: Издателство на Българската академия на науките,
- Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. 1975. *Фразеологичен речник на българския език*. Том 2. О-Я. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Ничева, К. 1993. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Smiešková, E. 1989. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- <https://slovník.juls.savba.sk/>
- <https://frazite.com/>

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

- <https://bg.wikiquote.org/wiki/Диоген/>
- <https://ibl.bas.bg/rbe/>